

H. VARGA MÁRTA

A *singulare tantum*ról a számjelölés kapcsán

The analysis and the interpretation of grammatical number seem to be a very complex task, since the tools expressing it are very different in the various languages. Nouns – traditionally – could be classified as count nouns and uncount nouns. Differences in quantity and function of uncount nouns in the different languages could be explained by the speakers' distinct approaches and conceptualizations reflected in word-formation processes and in everyday language-use. In the Hungarian language (as in other Finno-Ugrian languages as well) nouns are used in singular quite often when in most Indo-European languages a plural form can be observed. In Uralistics, this function is often called *numerus absolutus* (or *numerus indefinitus*). The aim of this paper is to collect singular forms in function of *numerus absolutus* on the one hand, and to interpret and define *singulare tantum* in Hungarian on the other.

Keywords: morphology, *numerus absolutus* (*numerus indefinitus*), *singulare tantum*, *plurale tantum*, count nouns, uncount nouns.

1. A névszói számjelölés

A grammatikai szám olyan kategória, mellyel a nyelvek nagy része rendelkezik. A névszói számjelöléssel rendelkező nyelvekben a számjelölés ugyan a főnevek inherens tulajdonsága, a szám-megkülönböztetethez azonban nem érvényes minden főnévre.

A számjelölés elsődlegesen morfoszintaktikai sajátosság (mely az egyeztetésben jut kifejeződésre, függetlenül attól, hogy a szám a névszón vagy a névszói csoporton jelölve van-e vagy sem), de lehet morfoszemantikai tulajdonság is (ha a névszón vagy a névszói csoporton megjelenik, de nem érint más mondatrészeket). Néhány esetben lexikálisan is kifejeződésre juthat – ilyen esetben a főnevek egyetlen – lexikálisan meghatározott – (vagy csak egyes, vagy csak többes) számértékkel rendelkeznek (*singulare* vagy *plurale tantumok*). Ez a számérték is az egyeztetésben nyilvánul meg (pl. *léptek*, *homok*).

Hagyományosan a főnevek két típusa különíthető el egymástól: (1) a megszámlálható (számszerű) főnevek (angol terminussal: count nouns), melyek mind egyes, mind többes számú alakokkal rendelkeznek és (2) a megszámlálhatatlan (nem számszerű) főnevek (angol terminussal: mass nouns) csoportja, amelyek általában nem rendelkeznek szám-distinkcióval (vagy csak egyes, vagy csak többes számúak lehetnek).

2. A megszámlálhatóság ~ megszámlálhatatlanság a névszói számjelölésben

Az élőlényeket, tárgyakat, jelenségeket, fogalmakat stb. jelentő főnevek nagy része általában mérhető valamilyen formában. Mennyiségük (a magyarban) kifejezhető:

(a) számmal, ha meg lehet vagy szokás megszámlálni őket, pl. *két lány, három csomag, néhány javaslat*; ezeket megszámlálható (vagy számszerű) főneveknek nevezzük;

(b) számszerűsítő kifejezésekkel (pl. *egy darab szappan, egy tábla csokoládé, öt kocka jég, két fej káposzta*) vagy az adott főnév által jelölt entitásra jellemző leggyakoribb (természetes vagy fizikai) mértékegységet jelölő kifejezésekkel, pl. *egy pohár bor, egy vekni kenyér, egy tubus fogkrém, egy csepp olaj, két kávéskánál élesztő*;

(c) mértéknevekkel (amelyek kötelező mennyiségjelzői bővítménnyel rendelkeznek), pl. *egy liter bor, két kiló liszt*;

(d) vannak olyan főnevek, amelyek denotátuma sem számmal, sem mértékegységgel, sem számszerűsítő kifejezéssel nem mérhető, pl. *egy kis gyengédség, némi segítség, sok feszültség, jó egészség*.

Az (a) és a (b) csoportba tartozó mennyiségekre a magyarban inkább a *hány?*, a (c) és a (d) csoportba tartozó mennyiségekre pedig általában a *mennyi?* kérdő szóval kérdezhetünk. A magyarban a *hány?* ~ *mennyi?* szembenállás nem túl éles, szemben pl. az angollal, ahol a megszámlálható ~ megszámlálhatatlan főnevek megkülönböztetése morfológiai és szintaktikai sajátosságokban is kifejezésre jut: szigorú szabályok írják elő, milyen szavakat (determinánsokat, kvantorokat) lehet, melyeket tilos használni a megszámlálható vagy megszámlálhatatlan főnevek előtt, illetőleg melyek az egyeztetés szabályai ilyen esetben (l. táblázat):

	Megszámlálható	Megszámlálhatatlan
<i>hány? / mennyi?</i>	<i>how many?</i>	<i>how much?</i>
<i>sok</i>	<i>many</i>	<i>much</i>
<i>kevés</i>	<i>few</i>	<i>little</i> ¹
<i>egy kis</i>	<i>a few</i>	<i>a little</i>
<i>egy</i>	<i>a / one</i>	–
az egyeztetés	E/3. <i>There is a book on the table.</i>	E/3. <i>There is a little</i>
kérdései	T/3. <i>There are two books on the table.</i>	<i>bread on the table.</i>

¹ Az *a little* nemcsak 'kevés' (határozatlan számnévi), hanem 'kicsi' (melléknévi) jelentésben is használatos: szövegbeli jelentése éppen attól függ, hogy megszámlálható vagy megszámlálhatatlan főnév előtt áll-e, pl. *a little wine* 'egy kevés / némi / valamennyi bor', *a little glass (of wine)* 'egy kis (mértű) borospohár'.

3. A megszámlálható főnevek

Több nyelv releváns adatait vizsgálva, értelmezve megállapítható, hogy a megszámlálható főnevek esetében a számjelölés a nyelvek többségében az egyes szám ~ többes szám alapoppozícióban jut kifejeződésre, pl. ang. *paper* ~ *papers*, ném. *das Papier* ~ *die Papiere*, ol. *la carta* ~ *le carte*, or. *бумага* ~ *бумаги*, m. *papír* ~ *papírok*. Léteznek azonban olyan nyelvek is, amelyekben az Európában beszélt (ismertebb) nyelvek kötelező egyes szám ~ többes szám distinkciója mellett több opozíció is létezik: a gazdagabb számrendszerrel rendelkező nyelvek a két egység jelölésére a duálist (pl. szamojéd, vogul, osztják, máltai, néhány lapp nyelvjárás), három egység jelölésére a triálist alkalmazzák (pl. némely óceániai nyelv), megint mások pedig a kis mennyiség jelölésére képesek: erre a „paucal”-t (lat. *pauculus* ’csekély, édeskevés’) használják (pl. a Szudánban beszélt baygo nyelvben). Még különlegesebb lehetőségekről is olvashatunk a szakirodalomban: vannak olyan kiterjedt rendszerek, amelyek ötféle szám jelölésére alkalmasak (pl. a Pápua Új-Guineában beszélt sursurunga nyelv). A numerus-jelölés szabadon választhatóságára is találunk példákat: a baygo nyelvben vannak olyan speciális formák, amelyek lehetővé teszik a főnévi használatot az entitások számjelölésére való utalás nélkül (vö. Corbett 2000: 2). Létezik olyan nyelv is (pl. a Braziliában beszélt pirahã), amelyből a szám-kategória teljességgel hiányzik. Ebben a nyelvben a többes szám fogalma a komitatív / asszociatív posztpozíciók és különféle kvantorok (mennyiségjelző szavak) összekapcsolásával jut kifejeződésre (vö. Corbett 2000: 50–51).

4. A megszámlálhatatlan főnevek

A megszámlálhatatlan főnevek általában nem rendelkeznek szám-distinkcióval: vagy csak egyes számúak (singulare tantumok), pl. m. *sár*, *homok*, *tej*; ang. *wheat* ’búza’, *air* ’levegő’, *health* ’egészség’, vagy csak többes számúak (plurale tantumok) lehetnek, pl. m. *javak*, *történetek*, *léptek*, *mézesetek*; ang. *oats* ’zab’, *measles* ’kanyaró’, *trousers* ’nadrág’. Számuk, szerepük nyelvenként változó; ez pedig az adott nyelvet beszélők eltérő megfigyelésével, a szóalkotásban és a nyelvhasználatban tükröződő eltérő (egységes vagy kevésbé egységes) konceptualizációval magyarázható. Az angol anyanyelvű beszélők a borsószemet (*pea*) például elég nagyméretűnek tartják ahhoz, hogy egyedként kezeljék, szemben az orosz anyanyelvű beszélőkkel, akik az apró szemekből álló zöldségeket és az apró bogyókból álló gyümölcsöket egységként, homogén masszaként kezelik, és csak egyes számban létező főnévvel jelölik meg, pl. *горох* ’borsó’, *малина* ’málna’, *вишня* ’meggy’. Az arab nyelvben a ’fa’ jelentésű *shajar* gyűjtőnévi jelentésben megszámlálhatatlan főnév. Egyetlen fa (az egyed) megnevezése az *-a*

egyedítő képzővel történik (*shajar-a*). Érdekes, hogy mind az egyedi név, mind a gyűjtőnév használható többes számban, de míg a gyűjtőnévi többes a típusra (type), addig az egyedi név többese a példányra, az egyedre (token) utal (Cruse 1994: 2858).

5. Az egyes szám funkciói a magyarban

Az egyes szám olyan szóalak, illetve nyelvtani kategória, amely egyetlen dologra vagy személyre utal, szemben a többes számmal, amely egynél (bizonyos nyelvekben csak kettőnél, háromnál, négyenél) több dologra vagy személyre vonatkozik. Általában az egyes szám a jelöletlen forma, a többes szám előállítása pedig – nyelvtípustól függően – történhet toldalékkal (pl. m. *asztal ~ asztalok*), flexióval (pl. ang. *foot ~ feet* 'láb ~ lábak') vagy reduplikációval (pl. japán *yama-yama* 'hegyek'). Bizonyos nyelvekben, illetve a nyelvek bizonyos szófajainál a többes számnak nincs külön jele, ekkor a módosítószókból vagy a szövegkörnyezetből állapítható meg a nyelvtani szám. Speciális eset a 0 ('nulla'), amely egyes nyelvekben szintén többes számot vonz (pl. angol *0 persons* vagy spanyol *0 personas*, '0 személy').

Érdekes a magyar nyelvnek az a – minden bizonnyal – ősi sajátossága, hogy benne a fentebb vázolt – hagyományon alapuló – egyes szám ~ többes szám szembenállás nem mindig valósul meg élesen, „az egyes/többes határvonal nem esik egybe az *alma/almák* határvonallal” (Kálmán – Nádasdy 1999: 233): bizonyos esetekben jelöletlen (azaz formailag egyes számú) alak jelentkezik olyankor is, „amikor a valóságvonatkozást tekintve a többség mozzanata kétségtelen, s amikor számos más nyelv – pl. az indoeurópai nyelvek jó része – kötelező jelleggel többes számot használ” (Korompay 1991: 259). A számhasználatnak ezek a ma is érvényben lévő szabályai – az uráli nyelvek és a magyar nyelvtörténet egybehangzó tanúsága alapján – már az ősmagyar korszakban is érvényesültek. Ezek az egyes számú alakok voltaképpen összefoglaló értelműek, a többségre azonban – nyelvünk hagyományai szerint – külön grammatikai eszköz (a többesjel) többnyire nem utal. Lényeges ingadozást csak az ómagyar kori latin hatás indít meg (vö. *mindenszentek, háromkirályok, összes angyalok és szentek* stb.), de a hagyományok komolyabb módosulását az sem idézi elő (vö. Korompay 1991: 270–271). A (jelöletlen) egyes szám jelentése a magyarban tehát lehet többes is, pl. a *könyv*, a *paradicsom*, az *alma* alak akárhány könyvre, paradicsomra, almára vonatkozhat, így számitlag közömbös (indifferens, semleges). Ezzel ellentétben a jelölt alternatíva mindig a többes szám: a *könyvek*, *paradicsomok* alakok vonatkozása mindenképpen többes. Nádasdy tréfás megfogalmazásában „az *alma* alakot helyesebb volna »számtalannak«, az *almá*-kat »számosnak« nevezni” (Kálmán – Nádasdy 1999: 233).

6. A „*numerus absolutus* / *indefinitus*” jelentése

Az uráli nyelvek morfoszintaktikai kérdéseit taglaló munkák (pl. Winkler 1913, Ravila 1935, 1941) a jelöletlen (0 számjellel ellátott) egyes számú alakok többes számú – határozatlan mennyiséget vagy azonosíthatatlan számú egyedet megnevező – funkciójára általában a „*numerus absolutus*”, „*numerus indefinitus*” terminussal szoktak utalni. Ravila állapította meg elsőként, hogy az egyes szám *numerus absolutus* funkcióban már az alapnyelvben létezett, ahogyan a legtöbb uráli nyelvben is (Ravila 1935: 49, 1941: 2–3). Később Fokos-Fuchs (1962) jellemezte behatóbban a *numerus absolutus*-t. Ebből a tanulmányból nyilvánvalónak tűnik, hogy a *numerus absolutus* nem számot, nem explicit mennyiséget jelöl, nem is konkrét egyedre vagy fajtára utal, sokkal inkább funkcióként értelmezendő. Az egyes számú formák használatát *numerus absolutus* jelentésben az alábbi esetekben tekinthetjük szokásosnak a magyarban:

6.1. Meghatározatlan mennyiségekre (határozatlan számosságra) történő utaláskor – nemcsak megszámlálhatatlannak tekintett mennyiségek (anyag- és gyűjtőnevek), hanem – megszámlálható mennyiségek esetén is a magyar általában az egyes szám használatát kedveli és érvényesíti. Amit csak lehet, egyes számban használunk, pl. *virágot / bogyót / epret szedünk* (és nem *virágokat, bogyókat, epereket*), *paradicsomot / krumplit / banánt veszünk a piacon, rágjuk a körmünket, fogat mosunk, bélyeget / jelvényt / szalvétát gyűjtünk, tetű ment a hajába, a ruhámat megette a moly, folyik a szó belőle* stb. A fenti példamondatok főnevei jelentésánál nem egyes számúak, „hanem sokkal inkább határozatlan számosságúak; azaz lehet egy, lehet több, nem tudom, vagy nem releváns. Grammatikailag azonban ezek a példák egyes számú egyeztetők” (Kádár 2007: 136–137). Az egyes szám kedveltsége arra enged következtetni, hogy a magyar anyanyelvű mintha nagy(obb) egységben látná a dolgokat, inkább kategóriákban gondolkodna.

Több azonosíthatatlan individuumra is utalhatunk a magyarban egyes számú főnévvel, pl. *a jön a török!*, *a konyhakertet lerágta a nyúl* vagy az *inget vettem* kifejezésekben az egyes számban álló *török, nyúl*, illetve az *ing* főneveknek nincs mennyiségi vonatkozásuk. Szemantikai tartalmukra csak a kontextusból, a szituációból vagy további információkból lehet következtetni. Tartalmi interpretációjuk lehet egyes számú: ’jön egy török nemzetiségű ember’, ’egyetlen nyúl tette tönkre a konyhakertet’, illetve ’egy darab inget vettem’ vagy többes számú: ’jönnek a törökök’ (= a fosztogató török katonák csapata), ’a nyulak rágták le a konyhakertet’, illetve ’több inget vettem’ (vö. Honti 1995: 164).

6.2. A mennyiségjelzős szerkezetekben a főnévi alaptag mindig jelöletlen (egyes számú). Ezekben a szerkezetekben tehát a főnév maga nem, de a jelzői bővítmény, azaz a mennyiségjelölővel jelölt számosság (amely lehet tőszámnév,

határozatlan számnév vagy a *minden, mind, összes* általános névmás) egyértelműen tud utalni a számbeli viszonyokra, a többség mozzanatára, pl. *öt / sok / minden hajó*. A hagyományos magyar nyelvszokás csak a jelző révén (egyszeresen) fejezi ki ugyanazt a grammatikai tartalmat, amelyet az indoeurópai nyelvek kétszeresen: a jelző és a többes számú jelzett szó révén. A számjelző utáni egyes szám használatának háttérében nyelvi tudatunk magyaros szemlélete húzódik meg: mintha az *öt hajó* vagy akár a *sok hajó* „mentális képe egységes halmazként jelenne meg (az ún. aggregátum-elv jegyében), s ekként nem tartjuk indokoltnak a többes számnak a főnéven történő külön megjelölését (a pluralitás más nyelvekben szokásos sokaság-többszörösség-elvének értelmében)” (Szűcs 2009: 77).

6.3. A magyar anyanyelvű gyakran két vagy több dolgot is egységként, egy kategóriaként értelmez. Különösen igaz ez a páros testrészeket és a hozzájuk tartozó ruhadarabokat jelölő szavak esetén, pl. *szem, fül, kar, láb, váll / cipő, csizma, zokni, kesztyű* (pl. *fáj a lába, szép a szeme, cipőt húz a lábára*); természetesen ilyenkor is általában egyes számot használunk, bár nem kizárt a többes szám használata sem, vö. pl. *látom... megrezzenni lágy emlőidet...; újra látom, hogy fakad a kerek fehér köveken fogaidon a tündér nevetés...* (József Attila: Óda), *itt törtek össze rabigát Hunyadnak karjai* (Vörösmarty: Szózat). A páros testrészek egységként való felfogását azok a cselekvések is jelzik, amelyek végrehajtásához legalább két egyed szükséges, pl. *szeme közé néz valakinek, idegen kutyának lába közt a farka, összeüti a bokáját, kezét a szívére kulcsolta, eltalálta szarva közt a tőgyét* (vö. Kertész 1913: 307–313). A páros testrészekkel kapcsolatos nyelvspecifikus vonás az is, hogy a páros testrészek egyikének megjelölése nem az *egy*, hanem a *fél* szóval történik a magyarban (és a többi finnugor nyelvben), pl. *félszemű, fél lábbal, fél fogára (!) sem elég*. Ilyesmi az indoeurópai nyelvekben elképzelhetetlen lenne. Ez a jelenségkör távolabbról összefüggést mutat a duális kérdésével is. (Az alapnyelvi duális jelnek a magyarban nincs folytatása, talán a *kettő* forma elhomályosult végződése őrzi a hajdani *-k (> *-γ) nyomát.)

6.4. Halmozott egyes számú alanyok esetén is általában egyes számú állítványt használunk, pl. *Mária és Péter is eljött* (értelmi egyeztetéssel: *eljöttek*).

6.5. Általában egyes számot használunk akkor is, ha több birtokosnak egy-egy birtokáról van szó, pl. *a képviselők feleségükkel együtt érkeztek a fogadásra* (szemben *a sejkek feleségeikkel együtt érkeztek* mondattal), *a férfiak megemelték kalapjukat* (nem *kalapjaikat*).

6.6. Bizonyos kopulatív kifejezésekben a várt pluralisi forma helyett singularisi áll, pl. *ezek a párok szinonimának tekinthetők* (nem *szinonimáknak*), *ezeket a lexémákat singulare tantumnak nevezzük* (nem *singulare tantumoknak*).

7. A megszámlálhatatlan főnevek sajátosságai (angol–magyar összevetés)

Az eltérő konceptualizáció miatt egyetlen nyelvben sem lehet teljes biztonsággal megjósolni vagy logikai úton kikövetkeztetni, hogy egy adott entitást jelölő főnév megszámlálható-e vagy sem. Igaz ugyan, hogy például az anyagnevek az angolban is és a magyarban is többnyire megszámlálhatatlanok (pl. ang. *oil*, *gold*, *wood*, ma. *homok*, *tej*, *liszt*), de hogy mi tekinthető anyagnévnek és mi nem, azt is meglehetősen nehéz pontosan definiálni. Az angolban pl. a *bread*, *soap*, *chalk* anyagnevek (megszámlálhatatlanok), míg magyar megfelelőik (*kenyér*, *szappan*, *kréta*) megszámlálhatók.

Az angolban vannak olyan (nem anyagnév-jelentésű) főnevek is, amelyek megszámlálhatatlanok (nincs többesük), míg magyar megfelelőikre megszámlálhatóként tekintünk (van többesük), pl. *advice* 'tanács(ok)', *furniture* 'bútor(ok)', *information* 'információ(k)', *permission* 'engedély(ek)', *homework* 'házi feladat(ok)'.

A többes számú alakkal nem rendelkező megszámlálhatatlan főneveket az angolban nem előzheti meg sem számnév, sem határozatlan névelő. Mennyiségükre leggyakrabban úgynevezett számszerűsítő kifejezésekkel (pl. *a piece of...*, *a bit of...*, *an item of...* 'darab'), vagy a rájuk jellemző leggyakoribb (természetes vagy fizikai) mértékegységet jelölő kifejezésekkel utalunk, pl. *a bar of chocolate* 'egy tábla csokoládé', *a blade of grass* 'egy szál fű', *a block of ice* 'egy kocka jég', *a cup of tea* 'egy csésze tea', *a glass of wine* 'egy pohár bor', *a loaf of bread* 'egy vekni kenyér', *a lump of sugar* 'egy kocka cukor', *a sheet of paper* 'egy papírlap', *a tube of toothpaste* 'egy tubus fogkrém), *a drop of water* 'egy csepp víz', *a kilo of bread* 'egy kiló kenyér', *three teaspoonfuls of sugar* 'két kávéskanál cukor'. A megszámlálhatatlan anyagnevek helyett gyakran használjuk megszámlálható szinonimájukat, pl. *clothing* ~ *a garment* 'ruha', *permission* ~ *a permit* 'engedély', *work* ~ *a job* / *a task* 'munka', *luggage* ~ *a suitcase* 'csomag', *money* ~ *a coin* 'pénz(érme)', *a banknote* 'bankjegy'.

Ezekhez a szópárokhoz hasonlóan viselkednek – de jelentésüknél fogva külön csoportot alkotnak – azok a szópárok, melyeknek egyik tagja valamilyen haszonállatot jelöl (megszámlálható), másik tagja pedig ennek az állatnak a fogyasztásra alkalmas húsát nevezi meg (megszámlálhatatlan), pl. *a calf* ~ *veal* 'borjú(hús)', *a cow* ~ *beef* 'marha(hús)', *a pig* ~ *pork* 'disznó(hús)', *a sheep* ~ *mutton* 'birka(hús)'. Ugyancsak kétféleképp használhatók azok a főnevek, amelyek jelöltje valamilyen húsáért is tenyésztett vad- vagy vadászott állat, pl. *duck* 'kacsa' (megszámlálható), pl. *some ducks* 'kacsák, néhány kacsa' ~ 'kacsahús' (megszámlálhatatlan), pl. *some duck* '(egy kis) kacsahús'. Ilyenek még *chicken*, *goose*, *pheasant*, *rabbit*, *lamb*. A magyarban hasonló a helyzet, vö. *a marhákát* /

a disznókat stb. ('az állatokat') *a legelőre hajtották* (megszámlálható) ~ *marhát / disznót* ('marhahúst, disznóhúst') *főzők ebédre* (megszámlálhatatlan).

A fenti példák igazolják, hogy a nyelv általában képes a hiányzó (megszámlálható) alakok pótlására: más lexémákkal vagy számszerűsítő szókapcsolatokkal valósítja meg a feladatot. A rokon jelentésű párhuzamok meggyőzően mutatják, hogy a *clothing, permission, work* stb. megszámlálhatatlan lexémák esetén nem a mögöttük meghúzódó fogalom, jelentés gátolja megszámlálhatóságukat (többes számba kerülésüket): míg a hasonló jelentésű lexémákból létre lehet hozni a többes számú szóalakokat (*garments, permits, jobs*), addig a megszámlálhatatlan alakokból nem. Ez is inkább azt a feltételezést látszik igazolni, miszerint a nyelvtani kategóriák nem tartalmi-jelentésbeli, nem is logikai kategóriák, hanem a nyelv belső rendszeréből kiszakított (nyelvspecifikus) egységek.

Az angolban vannak Janus-arcú főnevek, melyek egyszer megszámlálható, máskor megszámlálhatatlan főnévként vannak jelen a szókapcsolatokban. A megszámlálhatatlan használat általában valamilyen anyagot, természeti jelenséget vagy elvont fogalmat jelent, a megszámlálható pedig ezek egyszeri vagy konkrét előfordulását, pl. ang. *light* 'fény mint fizikai jelenség' ~ *a light* 'fény mint fényforrás'. Hasonlóan kétarcúak azoknak a zöldség- és gyümölcsfajtáknak a nevei, amelyekből nem szokás egy egészet egyszerre megenni, pl. *cabbage, cauliflower, lettuce, water melon*, pl. *she grows cucumbers in her garden* 'uborkát termeszt a kertjében' ~ *have some cucumber!* ~ 'egyél (egy kis) uborkát!'. Kétarcúak azok az angol főnevek is, amelyek esetén az eltérő számhasználat eltérő jelentést takar, pl. *chocolate* 'csokoládé' (megszámlálhatatlan) ~ *chocolates* 'bonbon' (megszámlálható), *dress* 'ruházat, ruhanemű' ~ *dresses* 'női ruha', *experience* 'tapasztalat' ~ *experiences* 'élmény, benyomás', *iron* 'vas' ~ *irons* 'vasaló', *paper* 'papír' ~ *papers* 'újság, dolgozat', *wood* 'fa(anyag)' ~ *woods* 'erdő'.

Mindennek az ellenkezőjére is van példa: az angolban meglehetősen nagy számban fordulnak elő olyan főnevek, amelyek megszámlálhatóként és megszámlálhatatlanként (anyagnévként) is használatosak (eltérő determinánsokkal, kvantorokkal, minőségjelzőkkel), pl. *there are some eggs in the fridge* 'van néhány tojás a hűtőben' / *there is some egg on your collar* 'letojásoztad a gallérodát', *there are some apples on the tree* 'van néhány alma a fán' / *there is some apple on your moustache* 'almás a bajszod' (vö. Kovács et al. 1994: 589–594); vö. még *there was not enough table for everyone to sit at* 'nem tudott mindenki asztalhoz ülni', *there was dog all over the road* 'az út tele volt kutyával' (vö. Corbett 2000: 78–87).

8. A singulare tantumok a magyarban

A főnévi paradigmában vannak teljes számrendszerű szavak és vannak defektív paradigmájú szavak. A defektív csoportba sorolhatók például a singulare tantumok: ezek – a klasszikus meghatározás szerint – olyan lexémák, amelyek ragozási sorából szisztematikusan hiányoznak a többes számú szóalakok. Úgy tűnik, a magyarban egy szóról nem lehet teljes biztonsággal megállapítani, vajon singulare tantum-e vagy sem, mert a magyarban talán nincs olyan főnév, amelynek elvileg, nyelvtanilag nem lenne képezhető a többes száma (legfeljebb furcsán, szokatlanul hangzik a kapott szóalak, pl. *sarak*, *levegők*). Szerencsésebbnek tűnik a singulare tantumok következő definíciója: olyan lexémák, amelyeknek potenciálisan teljes ragozásuk van, de ebből a teljes paradigmából általában csak az egyes szám használatos. Az oroszban is hasonló a helyzet: a *лаи* 'káromkodás', *гордость* 'büszkeség', *медь* 'réz' (mind formájukat, mind jelentésüket tekintve) singulare tantumok hiányzó többes számú alakjai is könnyedén megallothatók a külső jelekkel szükség esetén, pl. *лаи, гордости, меди*.

8.1. A magyarban vannak olyan lexémák, amelyek anyagnévi jelentésükben singulare tantumok (pl. *homok*, *víz*, *levegő*, *zsír*), fajtajelölőként azonban megallotható belőlük a többes számú forma (*murvás homokok*, *ásványvizek*, *ipari levegők*, *nyomástűrő zsírok*, *anyatejek*). Ugyanez megfigyelhető az angolban is, pl. *five Dutch cheeses* 'öt holland sajt(fajta)', *many light beers* 'sok világos sör(fajta)'.

8.2. Vannak olyan lexémák, amelyek csak speciális esetekben, pl. irodalmi szövegekben szerepelhetnek többes számban (*ég ~ oh, egek!*, *menny ~ fölment a mennyekbe*). Különleges esetnek tekinthető például az *Isten* szó, amely a mono-teikus vallásokban (zsidó, keresztény, iszlám) teológiai és grammatikai okok miatt csak egyes számú főnév lehet. Többes száma csak a politeista tartalmú vallási szövegekben képzelhető el, pl. *a mitológia a görög istenek életéről szól*.

8.3. Az anyagnevek mellett a gyűjtőnévi jelentésű főneveket is általában a singulare tantumok közé soroljuk. A gyűjtőnév összefoglaló jelentésű szó: több egyedből (élőlényből vagy élettelen dologból) álló csoport megnevezője. Jelentéstartalmában eleve benne foglaltatik a többség fogalma, pl. *lakosság*, *személyzet*, *gulya*, tehát voltaképpen egyes számban is több egyedet jelölnek. Vitatott, hogy gyűjtőnév-e több alárendelt (különböző) fogalom fölrendelt (nem)fogalma. A Keszler 2000 a *bútor*, *gyümölcs*, *virág*, *szerszám* típusú nemfogalmat jelentő főneveket is gyűjtőnévnek tekinti (Keszler 2000: 129), más munkák azonban nem (vö. A. Jászó 1995b: 161; Hangay 1995: 224–227; Laczkó 1997: 35; Nagy 2003: 41): megítélésük szerint az „igazi” gyűjtőnév egyetlen egyedre sohasem vonatkoztatható (pl. **Kovács János, a falu lakossága, úgy nyilatkozott, hogy...* Nagy példája, vö. 2003: 41), a *bútor*, a *gyümölcs*, a *virág* stb. nemfogalmak azonban egyes számú használatukban előfordulhatnak egyedi névként (faj-

fogalomként) is, pl. *egyik bútor sem tetszett az áruházban; add már ide azt a szer számot!*

Úgy tűnik, a gyűjtőnévi értelem is meglehetősen viszonylagos: néha a gyűjtőneveket is használhatjuk többes számban, jóllehet akkor már egyedi jelentésben szerepelnek, pl. *erdők, népek, tömegek, osztályok*. Mivel a szoros értelemben vett gyűjtőnév – jelentéstartalmának megfelelően – nemigen használatos többes számban, lehetséges, hogy a gyűjtőnévi terminussal célszerűbb lenne csak azokat a képzett főneveket illetni, amelyek nevében, morfológiai felépítettségében már benne van, hogy milyen azonos egyedekből álló csoportot jelölnek. Ilyenek pl. a következők:

- *-s* képzősök, pl. *cseresznyés, cserjés, kukoricás, fenyves, tölgyes, akácos, bükkös*;
- *-sÁg* képzősök, pl. *magyarság, ifjúság, igazgatóság, katonaság, vezetőség, rokonság, parasztság, értelmiség, hegység, erdőség, rendőrség, helyhatóság*;
- *-zAt* képzősök, pl. *csillagzat, billentyűzet, fegyverzet, személyzet, növényzet, virágzat, ruházat, állványzat*.

8.4. Az elvont, általános fogalmat kifejező főnevek is általában egyes számban használatosak, pl. *létezés, élet, növekedés, fejlődés, elmúlás, négyzetűség, fertőzöttség, rabság, szabadság, boldogság, becsület, jóság, harag, stressz, egészségség, düh, siketség, vakság, matematika, fizika*.

8.5. Az egyetlennek ismert vagy tekintett dolgok neveit is egyes számban használjuk, pl. *világ, földkerekség, földközép, Dózsa György, Egyenlítő, Európa, Magyarország, Debrecen*.

8.6. Azokra a természeti jelenségekre és természeti képződményre utaló szavakat sem használjuk többes számban, amelyeknek nincsenek jól körülrajzolható határaik, pl. *füst, köd, por, levegő, talaj*. A *ködfolt, füstjel* már más, azoknak vannak érzékelhető határaik, és a *folt*, a *jel* már eleve olyan szavak, amelyek túriks, sőt szívesen veszik a többes számot.

9. A singulare tantumok főbb szemantikai csoportjai

A korpusz alapján a magyarban a következő szemantikai csoportok állapíthatók meg:

I. Egyedi nevek

1. anyagnevek, pl. *homok, sár, tej, víz, genny*;
2. élelmiszerek, gabonafélék, kicsépel mag (anyagnévi értelemben), pl. *hús, hal, paradicsom, paprika, rozs, kukorica*;

3. (körülrajzolható határok nélküli) természeti jelenséget jelentő szavak, pl. *köd, füst, por, levegő, talaj*;
4. elvont fogalmat jelentő szavak, pl. *stressz, feszültség, szenzáció, szleng, ártatlanság, jóság, becsület, egység, egészség*;
5. egyetlennek ismert vagy tekintett dolgok nevei, pl. *földközép, Egyenlítő, Ráktérítő, Baktérítő, Európa, Magyarország, Debrecen, Dózsa György*.

II. Gyűjtőnevek

1. emberek csoportját jelentő szavak, pl. *zsűri, kollektíva, nép, elit, csapat, bizottság*;
2. gyűjtőnévképzős főnevek: *kukoricás, lucernás, állványzat, növényzet, lakosság, diákság*;
3. hivatalos szervek, intézmények, pl. *rendőrség, katonaság, határőrség, hatóság*.

10. A singulare tantumok egyeztetése

A korpuszban található plurale tantum alanyok és állítmányaik között alaki és értelmi egyeztetésre is találunk példát.

1. A gyűjtőnévi sigulare tantum alanyok – többségi jelentésük ellenére – általában egyes számú állítmányt kívánnak maguk mellé: *a nép elégedetlen, a tömeg énekel*. Állítmányi szerepükben sem egyeztetjük őket a többes számú alannal: *az első osztályosok a versenyben a legügyesebb csapat voltak, a magyarok régóta élő nép a Kárpát-medencében* (vö. Keszler 2000: 129).

2. Az anyagnévi minősítő jelentésű összetett állítmány névszói része mindig egyes számban marad, ilyenkor elmarad a számbeli egyeztetés, pl. *csupa sár vagytok! tiszta víz lettünk a nagy eső miatt!*

Irodalom

- Corbett, Greville G. (2000), *Number*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Cruse, D. Alan (1994), *Number and number system*. In: Asher, R. E. (ed.), *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Pergamon Press, Oxford. 2857–2861.
- Fokos-Fuchs, D. R. (1962), *Rolle der Syntax in der Frage nach Sprachverwandtschaft mit besonderer Rücksicht auf das Problem der ural-altäischen Sprachverwandtschaft*. Ural-Altäische Bibliothek XI. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.
- Hangay Zoltán (1995), *A jelentésmező*. In: A. Jászó Anna – Hangay Zoltán (szerk.), *Nyelvi elemzések kézikönyve*. Mozaik Oktatási Stúdió, Szeged. 224–227.

- Honti, László (1995), Der uralische Numerus absolutus – was ist er eigentlich? LU 31: 161–169.
- A. Jászó Anna (szerk.) (1995a), A magyar nyelv könyve. Trezor Kiadó, Budapest.
- A. Jászó Anna (1995b), A grammatika az alsó tagozatos tankönyvekben. Nyr 119: 142–164.
- Kádár Edit (2007), Alaktan és szófajtan. Egyetemi Műhely Kiadó – Bólyai Társaság, Kolozsvár.
- Kálmán László – Nádasdy Ádám (1999), Hárompercesek a nyelvről. Osiris, Budapest.
- Kertész Manó (1913), A duális a magyarban. MNy 9: 307–313.
- Keszler Borbála (2000), Magyar grammatika. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Korompay Klára (1991), A névszójelezés. In: Benkő Loránd (szerk.) A magyar nyelv történeti nyelvtana I. Akadémiai Kiadó, Budapest. 259–283.
- Korompay Klára (1992), A névszójelezés. In: Benkő Loránd (szerk.) A magyar nyelv történeti nyelvtana II/1. Akadémiai Kiadó, Budapest. 321–354.
- Kovács János – Lázár A. Péter – Merrick, Marion (1994), A–Z Angol nyelvtan. Lexikon. Corvina, Budapest.
- Laczkó Krisztina (1997), Tipikus grammatikai hibák általános és középiskolás nyelvtankönyvekben. Nyr 121: 30–38.
- Lőrincze Lajos (1968), Nyelvőrségen. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Nagy Katalin (szerk.) (2003), Szófajtani elemzések. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Papp Ferenc (1975), A magyar főnév paradigmatisz rendszer. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Papp Ferenc (1979), Könyv az orosz nyelvről. Gondolat, Budapest.
- Ravila, Paavo (1935), Die Stellung des Lappischen innerhalb der finnisch-ugrischen Sprachfamilie. FUF 23: 20–65.
- Ravila, Paavo (1941), Über die Verwendung der Numeruszeichen in den uralischen Sprachen. FUF 27: 1–136.
- Rácz Endre (1971), Az állítmány számbeli egyeztetése több különböző számú alannal a mai magyar nyelvben. MNy 67: 144–155.
- Szépe György (1963), Az egyeztetés kérdéséhez. NytudÉrt 40: 355–359.
- Szűcs Tibor (2009), A magyar mint idegen nyelv sajátos szemléleti vonásai. Hungarológiai Évkönyv 10: 68–78.
- Tompa József (szerk.) (1961), A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Winkler, Heinrich (1913), Samojedisch und Finnisch. FUF 13: 120–163.